

УДК 378:54

ПЕДАГОГ, УЧЕНИЙ-ХІМІК, ВИДАТНА ОСОБИСТІТЬ УКРАЇНИ – ФЕДІР ОВЧАРЕНКО

Кузьменко Л. О., Цінько С. В.

У статті висвітлено базовий період науково-професійного становлення академіка Федора Даниловича Овчаренка – його навчання і початок професійного зростання у Глухівському педагогічному інституті.

Ключові слова: Федір Данилович Овчаренко, академік, глухівський період біографії, каоліни, колоїдна хімія.

В статье освещен базовый период научно-профессионального становления академика Федора Даниловича Овчаренко – его обучение и начало профессионального роста в Глуховском педагогическом институте.

Ключевые слова: Федор Данилович Овчаренко, академик, глуховский период биографии, каолины, коллоидная химия.

For Glukhovski National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko one of the famous names is the name of Academician Fedir Ovcharenko.

Fedir Ovcharenko was born in Bilopilshchyna in a large rural family (Fedir is the thirteenth child in the family). He left secondary school № 1 with honors in Bilopillia and in 1930 he came to Hlukhiv to enter the Pedagogical Institute.

Being a student, Fedir Ovcharenko described Hlukhiv Theater of Kyrylo Razumovskyi and Hlukhiv history with great fascination, naming it a superb city of culture.

He remembers that then, due to professor of chemistry Pavlo Hrebin's interesting lectures he became greatly interested in this science and Ovcharenko connected his professional and creative life with it.

It should also be noted that the institution administration cared about the educational level of students and understood that Hlukhiv Pedagogical Institute was rimland for its geographical location. Therefore professors and teachers of high qualification from capital educational establishments were attracted here to deliver lectures in leading educational subjects. They worked both on permanent basis and as a second job. Thus, Ovcharenko reminds that professor Kozhukhov delivered lectures in Biology, Professor Sokolov (later a member of the Academy of Sciences of Ukraine) conducted Mathematics, Professor Shchegolev conducted Physics, Professors Sarailov and Rozanov who came from Moscow delivered Philosophy, Professor Myshastyi – Political Economy. Teacher of German Olena Hursa provide foundational knowledge to the student Fedir Ovcharenko, that the academician made scientific reports in this language at international forums in Berlin, Karlmarkshtadt, Dresden.

In Hlukhiv period of life the future academic was interested in clay that was extracted in Hlukhiv region. This is not surprising, because Poloshky kaolin is the legend of our land. The service that is kept in the Louvre until now is made out of the clay. Later, the international community recognizes Ovcharenko clay expert of the world level.

By the way, F. D. Ovcharenko studied conscientiously, responsibly performing public orders.

Ovcharenko's student years passed quickly. The future academician chose the topic "New Chemicals Facilities to Fight Against of Agricultural Culture Wreckers" as his thesis. After the defense he got an "excellent" mark, and the same mark at the examinations fin five educational subjects. The Commission recommended a high achiever for teaching work at the university. The Academic Council approved Ovcharenko on the position of Chemistry assistant in Hlukhiv Pedagogical Institute. Later he was appointed the dean of workers' faculty. This fact became the beginning of his confession, and this department became the source of the future academician's scientific advancement. He remembered this all his life.

In 1994 the academician Fedir Ovcharenko, together with the team of Hlukhiv Pedagogical Institute staff celebrated the 120th anniversary of its foundation. He met scientific and pedagogical staff, talked with the students. In 1995 by the board decision of Cambridge University, he was voted Man of the Year.

On December 25, 1996 the scientist passed away from life. In the year of his 85th anniversary (1998) by the resolution of Cabinet of Ministers in Ukraine (# 323 March 17, 1998) Biocolloidal Chemistry Institute of the National Academy of Science was named after Fedir Ovcharenko.

Key words: Fedir Ovcharenko, academician, Hlukhiv period of life, kaolin, colloid chemistry.

"Простим селянським юнаком ... я увійшов до вузівської аудиторії, а згодом з дипломом хіміка для мене розкрились двері храму науки, яку я полюбив і якій віддав все своє життя" [3, с. 8].

Федір Овчаренко

Постановка проблеми. Українська земля дала світові багато імен, що вписані в книгу історії. Знати їх, пишатися ними – наш обов'язок перед державою і нащадками.

Для Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка одним із таких імен є ім'я академіка Федора Даниловича Овчаренка.

Мета статті – висвітлити глухівський період біографії Федора Даниловича Овчаренка

та його вплив на подальшу професійну наукову діяльність ученого.

Виклад основного матеріалу. Федір Овчаренко народився на Білопільщині у багатодітній селянській родині (Федір – тринадцята дитина у сім'ї). Закінчив з відзнакою середню школу № 1 м. Білопільля і в 1930 році приїхав до міста Глухова з наміром вступати до педагогічного інституту.

Специфікою тогочасної вступної кампанії було те, що у формуванні факультетів історико-економічного профілю брала участь комісія комсомольців. І саме цій комісії Федір Овчаренко чомусь не сподобався. Тоді юнак звернувся до директора інституту П. С. Горілого з проханням зарахувати його на хіміко-біологічний факультет. Прохання було задоволене. Так Федір Данилович став студентом. Він із гордістю пише про той період: "Я стаю студентом найстарішого педагогічного інституту України" [3, с. 26].

Студентське життя було вельми захопливим і насиченим. Тут він уперше зіткнувся з живою історією України. Глухів здавна був духовним і культурним центром України. Його розквіт пов'язаний з кінцем XVII – початком XVIII століть. Тут була перша в Україні і в Росії музично-хорова школа, з якої вийшли композитори М. Березовський, Д. Бортнянський, філософ Г. Сковорода та багато інших діячів української та російської культур. Неодноразово відвідували Глухів М. Гоголь і Т. Шевченко. Надбанням студентських років стало знайомство, яке перейшло в довголітню дружбу з письменником П. Панчем і поетом П. Усенком [5].

Ось як пише Ф. Д. Овчаренко про методи навчання у той період (до слова сказати, описаний метод навчання сьогодні адаптований до нових умов, удосконалений і знову актуальний): "Моє студентське життя припадає на 1930–1934 рр., на роки грандіозного зламу суспільних відносин... На освітянській ниві і у вищій школі зокрема знайшов відгомін цей незворотний тиск диктатури на психологію і свідомість людини. Почались пошуки нових форм навчання студентів, що відрізнялися б від існуючої, в якій всю відповідальність за набуття знань ніс би сам студент. В 1930–1931 рр., наслідуючи колективні форми господарювання, у вузах вводиться бригадно-лабораторна форма навчання.

Її зміст зводився до того, що після читання професором курсу, скажімо, хімії, біології, фізики і т. п. створювалася бригада студентів з 5–7 чоловік, яка обговорювала матеріали лекцій за конспектами і уповноважувала одного із членів бригади складати іспит або екзаменуватися у професора. Оцінка ж виставлялася кожному членові бригади" [3, с. 30–31].

Але цей метод довго не протримався і викладання дисциплін у виші повернулося до попередніх вимог.

Федір Данилович із щирим захопленням описує глухівський театр К. Розумовського, історію Глухова, називаючи його містом великої духовної культури.

Окрім того, він згадує, що саме тоді, завдяки цікавим лекціям професора кафедри хімії Павла Христофоровича Гребеня сформувався великий інтерес до цієї науки, з якою в подальшому Федір Данилович пов'язав своє професійне і творче життя.

Варто також відзначити, що керівництво навчального закладу дбало про рівень освіти студентів і чудово розуміло, що Глухівський педінститут за своїм географічним розташуванням є периферійним, тому залучало для читання провідних навчальних дисциплін професорів і викладачів високої кваліфікації зі столичних навчальних закладів. Вони працювали і на постійній основі й за сумісництвом. Так, Федір Данилович пригадує, що біологію читав професор Кожухов, математику – професор Ю. Соколов (згодом член-кореспондент АН України), фізику – професор Щоголів, філософію – професори Сарайлов і професор Розанов (приїздив із Москви), політекономію – професор Мишастий. Саме у Глухові викладач німецької мови Олена Гурса дала такі потужні знання студенту Федору Овчаренку, що їх вистачило академіку для виступів із науковими доповідями цією мовою на міжнародних форумах у Берліні, Карлмаркштадті, Дрездені.

Тому зі знаннями, одержаними студентами у стінах глухівського інституту, не соромно було йти працювати й навчатись далі.

Саме у глухівський період життя майбутнього академіка зацікавила глина, що видобувалась на Глухівщині. І це не дивно, бо полошківські каоліни – то легенда нашого краю. Саме із них виготовлено сервіз, який до сьогодні зберігається в Луврі [1].

Пізніше міжнародна спільнота визнає Ф. Д. Овчаренка фахівцем із глин світового рівня. На Міжнародних конференціях із цієї тематики (1963 – Стокгольм; 1969 – Токіо; 1981 – Мілан) він гідно представлятиме нашу країну, буде автором і співавтором монографій: "Гидрофильность глин и глинистых минералов" (1961); "Адсорбция на глинистых минералах" (1975); "Каолины Украины: справочник" (1981).

До слова сказати, Ф. Д. Овчаренко вчився сумлінно, відповідально виконував громадські доручення. Але, як і інші студенти, Федір Данилович потребував спілкування з прекрасним. На той час у Глухові вже не було театру, не було і філармонії. Однак керівництво навчального закладу і тут знайшло вихід, шлях до духовного зростання студентства, виховання його естетичних смаків. У колективі Глухівського педінституту завжди працювали викладачі високої театральньо-музичної культури, а тому кращі музичні традиції Глухова жили у його стінах. Федір Данилович пригадує, що завбібліотекою Мацелінський мав вищу музичну освіту, а посаду завканцелярією обіймав Бизов, який згодом очолить знаменитий циганський театр "Ромен" у Москві й буде визнаним митцем світового рівня. Саме ці люди започаткували своєрідний університет класичної музики.

З цього приводу Ф. Д. Овчаренко писав: "Тематичні концерти, присвячені музиці Бетховена, Шуберта, Гріга, Чайковського, Бородіна, Лисенка, ввели нас, студентів, у царину надбань світової музики. Маестро Мацелінський не поступався кращим професіоналам-диригентам, сам був блискучим піаністом, доцент-фізик Микола Чайка, маючи чудовий баритон, захоплював слухачів аріями з опер Бородіна, Глінки, Гулака-Артемовського, Лисенка. Студент фізмату Савченко вправно володів бандурою і передавав нам народну спадщину українських кобзарів. До речі, після закінчення інституту його запросив Мінківський до української капели бандуристів, де я з приємністю слухав його сольні виступи" [3, с. 33].

І майбутнього академіка Бизов залучив до участі у студентському драмгуртку. Тоді, під час навчання у Глухівському педінституті, Ф. Д. Овчаренко і здобув недипломовану, але міцну мистецьку освіту. Вона йому знадобиться згодом, бо у 1968–1972 роках він, як секретар ЦК Компартії України, буде опікуватися українською культурою, роботою з творчою інтелігенцією. Із щоденникових нотаток академіка можна зрозуміти, яку титанічну працю щодо захисту цієї категорії людей він проводив. У той же період він захистив і свою alma-mater. У 1971 році постало питання про закриття такого маленького периферійного вишу. Нікому і на думку не спало, що Кембриджський чи Гарвардський університети також невеликі й за

географічним розташуванням не столичні. Нікому не було справи до того, що цей виш історично перший педагогічний на Україні, що він виплекав велику плеяду непересічних особистостей, які прославили не тільки Україну і українську націю. Чого тільки варта лише одна постать О. Довженка? За кордоном його вже давно називали апостолом ХХ століття. Загроза закриття була вельми реальною. Йти проти задуму влади? Для цього треба мати мужність і громадську позицію. Усе це Федір Данилович мав. Він також мав успішний досвід спілкування з владою на користь науки: за його ініціативою був відкритий у 1967 році Інститут колоїдної хімії і хімії води АН УРСР, першим директором якого він і став. Федір Данилович не тільки відстояв Глухівський педагогічний інститут, а й сприяв відкриттю нового факультету – загальнотехнічного. Нині ряд випускників цього факультету, захистивши дисертації, входять до складу ректорату нашого вишу.

Різноманітні реформи в освітній галузі, що часто змінювали одна одну, торкнулися і методів проходження студентами педагогічної практики. Федір Данилович описує її так: "Після другого року навчання Інститут відрядив групу кращих студентів на педагогічну практику до Некрасівської семирічної школи поблизу Глухова. Повністю було передано студентам ведення всіх предметів, а один із студентів став "директором" школи" [3, с. 31].

Але цей досвід проведення педагогічної практики не виправдав себе, бо студентам не надавались консультації досвідчених педагогів, методистів, натомість вони були просто кинуті в нові для себе умови й самі мали знаходити вихід з різних педагогічних і життєвих ситуацій.

Виробничу ж практику студенти "по два місяці в літню пору відробляли на машинобудівних заводах, різного профілю фабриках, на цукроварнях" [3, с. 31].

Студентські роки Ф. Д. Овчаренка пролетіли швидко. Темою дипломної роботи майбутній академік обрав нові хімічні засоби боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур. На захисті він отримав оцінку "відмінно", так само і на екзаменах із п'яти навчальних дисциплін. Комісія рекомендувала відмінника на викладацьку роботу у виші. Вчена рада затвердила Ф. Д. Овчаренка на посаду асистента кафедри хімії Глухівського педагогічного інституту. А згодом його було призначено деканом робітфаку. Саме цей факт і став початком визнання, а ця кафедра стала витоком широкої повноводної річки наукового поступу майбутнього академіка. Про це він пам'ятав усе життя.

Педагогічна діяльність Федора Даниловича базувалася на знаннях і досвіді, одержаних ним у стінах вишу. Окрім того, він був дуже простою людиною: незважаючи на свою посаду він особисто пішки ходив по містах і селах з метою залучення молоді на навчання до робітфаку. А любов до свого предмету вплинула на підготовку цікавих і пізнавальних занять.

Але повернімося знову в 1972 рік... Тогочасну владу не задовольняла активна суспільна діяльність Ф. Д. Овчаренка. І вже 31 жовтня 1972 року секретар ЦК КП України В. Щербинський на пленумі виголосить: "На тов. Овчаренко Ф. Д. лежить значительная доля вины за то, что в ряде случаев не давался решительный отпор проявлениям украинского буржуазного национализма и сионизма. В работе с творческой и научной интеллигенцией он допускал заигрывание и даже брал под защиту некоторых литераторов и ученых, допустивших серьезные идейные срывы". Після такої промови – звільнення з посади секретаря ЦК КП України і Федір Данилович повністю присвячує себе науці. Уже будучи лауреатом Державної премії УРСР (1969 р.), він повернувся у створений ним інститут колоїдної хімії і хімії води на посаду завідувача відділом.

"Але головною його прихильністю були люди. Вчені, які шукали його підтримки або разом з ним розвивали його ідеї, діячі культури, яких він захищав від утисків і безправ'я, політичні та релігійні діячі, які знаходили в ньому уважного, доброзичливого слухача і порадника. Поряд з цим він любив і вмів працювати один. Дуже багато писав" [5].

Його наукові здобутки величезні: 800 друкованих праць, 15 монографій, більше 50 винаходів. Він виховав велику групу вчених, які нині очолюють наукові й педагогічні колективи як на Україні, так і за її межами, зокрема, 15 докторів хімічних наук і понад 70 кандидатів.

Крім Державної премії в галузі науки і техніки (1969), Федір Данилович був нагороджений премією ім. Л. В. Писаржевського АН УРСР (1981), премією ім. П. О. Ребіндера Російської академії наук (1995). Ф. Д. Овчаренко мав воєнні нагороди, бо був учасником бойових дій у Великій Вітчизняній війні: орден "Червоної зірки" (1943), орден Вітчизняної війни 2 ступеня (1944), орден Вітчизняної війни 1 ступеня (1945), медаль "За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр."

У 1988 році Ф. Д. Овчаренко, З. Р. Ульберг, М. В. Перцов, В. Р. Естрела-Льопис, а також геохімік із Москви Б. С. Коган відкрили невідоме раніше явище вибіркового агрегування самородних металів певними штамми мікроорганізмів. Державний комітет СРСР з питань винаходів і відкриттів зареєстрував це відкриття за № 361 в грудні 1988 року. Це фундаментальне відкриття має велике значення для всього природознавства, розширюючи уявлення про характер взаємодії живої та неживої речовини в природі. До того ж воно стало одним із небагатьох точних доказів справедливості вчення В. І. Вернадського про біогеохімічні основи біосфери. Одержані результати стали підґрунтям для створення нових технологічних напрямів – біотехнології збагачення металовмісних руд і біотехнології детоксикації техногенних металовмісних і ціановмісних стічних вод. Це відкриття сприяло заснуванню Інституту біоколоїдної хімії (1991), організатором якого став Ф. Д. Овчаренко, котрий до кінця свого життя працював там науковим радником. А директором Інституту є учениця Федора Даниловича – доктор хімічних наук, професор Ульберг Зоя Рудольфівна.

У 1994 році академік Ф. Д. Овчаренко разом із колективом Глухівського педінституту святкував 120-річчя з дня його заснування. Він зустрічався з науково-педагогічними працівниками, спілкувався зі студентами. Наступного 1995 року рішенням Кембриджського комітету наш академік був визнаний Людиною року.

Рис. 1. Меморіальна дошка академіку НАН України Ф. Д. Овчаренку на будівлі Інституту колоїдної хімії та хімії води імені А. В. Думанського НАН України

На жаль, 25 грудня 1996 року вчений пішов із життя. У рік його 85-річчя (1998) постановою Кабінету Міністрів України (№ 323 від 17 березня 1998 року) Інституту біоколоїдної хімії Національної академії наук присвоєно ім'я Федора Даниловича Овчаренка. У тексті постанови Федір Данилович був названий видатним українським ученим.

Висловлюючись хімічним сленгом, Ф. Д. Овчаренко велику частину свого життя був головним "колоїдщиком" України.

Висновки. Знати свою історію – означає ідентифікувати себе у світі, виокремлювати серед представників інших націй. Зберігати пам'ять про минуле, про гідних людей – означає дати шанс майбутньому бути кращим.

Рис. 2. Могила Федора Даниловича Овчаренка

Література

1. Кузьменко Л. О. Наш ушлавлений випускник – видатний учений-хімік / Л. О. Кузьменко // Освітнянські обрії. – 2011. – Спецвипуск. – С. 7.
2. Кузьменко Л. О. Федір Данилович Овчаренко – наш видатний і ушлавлений випускник / Л. О. Кузьменко, В. В. Мисік, Я. М. Ветох, Ю. С. Балака // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Природнича освіта і наука для сталого розвитку України: проблеми і перспективи" (1–3 жовтня 2014 року, м. Глухів). – Суми : Ярославна, 2014. – 276 с. – С. 25–28.
3. Овчаренко Ф. Д. Спогади / Ф. Д. Овчаренко ; упоряд. В. Г. Буткевич, Н. Ф. Овчаренко. – К. : Оріяни, 2000. – 456 с.
4. Ульберг З. Р. Я вибрав свій складний і нелегкий шлях (до 100-річчя з дня народження академіка НАН України Ф. Д. Овчаренка) / З. Р. Ульберг, М. І. Лебовка // Вісник НАН України. – 2013. – № 2. – С. 84–88.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bilopillya-meria.gov.ua/овчаренко-федір/>. – Назва з екрана.